

Ірина Саєнко, к. політ. н.
Військова академія, м.Одеса, Україна

ВІЙСЬКОВА ЕЛІТА: ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕСИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Iryna Saienko, PhD in Political Science
Odesa Military Academy, Ukraine

MILITARY ELITE: HISTORICAL TRADITIONS OF INFLUENCE ON STATE-BUILDING PROCESSES

The widespread understanding of the military elite is its definition as a selected group of senior officers, generals, admirals in higher positions of military leadership, which exercise the most important managerial functions in the system of state armed defense. In this case, the military elite can be considered as a group of the best experts in each of the branches of the military management system. We have grounds to include the best specialists in the fields of military science, military education, management system, including civilian specialists and reserve and retired officers into the military elite.

The statement of the problem with respect to the “political face” of the military elite in one way or another requires recognition of the justified warning regarding the claims of the military elite for the political leadership of the whole country and the replacement of the entire ruling class.

The military elite has an extremely important role in society. Socio-political processes form the army as a conservative, force-based institution, which makes the socio-political position of the elite traditionalistic in nature. At the present stage of development, Ukraine needs a powerful military elite, which is one of the constituent guarantees of the power and prosperity for modern states.

Keywords: elite, ruling class, military elite, political process, state-building, responsibility.

Військова еліта відіграє надзвичайно важливу роль у житті суспільства. Соціально-політичні процеси формують армію як консервативний, силовий інститут, що позначається на традиціоналізмі соціально-політичної позиції еліти. Для військовика дисципліна, порядок, організованість є нормами повсякденної життєдіяльності. На сучасному етапі розвитку Україна потребує могутньої військової еліти, котра наділена всіма якостями для боротьби з агресією ворогів та забезпечення альтернативних шляхів у вирішенні сучасних проблем та протистоянні їм. Якісна підготовка кадрів у армії є однією із складових гарантій могутності та розквіту сучасних держав. Специфіка армійської життєдіяльності визначає відносно ізольоване від громадянського суспільства життя військових частин. Унаслідок цих обставин серед військової еліти підтримується дух особливої солідарності військовослужбовців. Завдяки цьому вона може зберігати себе навіть за умови руйнації держави.

Метою статті є визначення поняття «військова еліта» та її ролі у процесі державотворення. Виходячи з зазначеної мети, необхідно вирішити наступні науково-дослідні завдання: обґрунтувати провідне завдання українського суспільства щодо формування військової еліти сучасної України, як потужної зброї у процесі розвитку держави; дослідити історичні витоки формування української еліти та її головні ознаки.

Дослідження проблематики військової еліти та її участі у процесі державотворення незалежної України є важливим напрямом сучасних політологічних та історичних пошуків. На початку державного відродження України правляча еліта в основному формувалася з різних прошарків колишньої номенклатури та частково – з націонал-демократичної опозиції. Одна частина номенклатурної еліти стала на шлях зміцнення державної незалежності України, але стосовно політичних та економічних реформ зайняла половинчасту, вичікувальну позицію, а інша – відстоювала збереження колишнього ладу і повернення до «оновленого» СРСР.

Правляча еліта в Україні на цьому етапі суспільного і державного розвитку виявилася неспроможною до швидких комплексних реформ. Часткові реформи у сфері фінансової стабілізації, приватизації і лібералізації зовнішньої торгівлі, проведені цією елітою, не могли забезпечити вихід

України на рівень країн з ринковою економікою. Тому Україна розвивалася в рамках «третього шляху» – шляху олігархічного капіталізму.

Специфіка української військової еліти полягає у тому, що сама вона є елітою перехідного періоду: переходу від «старої еліти» автоматичного визнання вищих військових такими саме представниками до появи «молодих генералів», які володіють іноземними мовами, мистецтвом воєнно-політичного аналізу, сучасного політичного мислення, мистецтвом прийняття колективних рішень, як у європейських оборонних структурах. Поки що це здебільшого представники воєнно-технічної частини військової еліти, носії командування, які пройшли вишкіл у системі міжнародних гуманітарних операцій у взаємодії з військовою елітою країн Заходу. Їх владні інтенції ще не включають сферу воєнно-політичного управління, а тим більше сферу великої політики.

Актуальність розкриття змісту даного питання викликається потребою наукового узагальнення наявного теоретичного та практичного оперативного досвіду, який має допомогти з'ясувати місце, роль і зміст військової еліти у процесі реформування Збройних Сил України, враховуючи динамічну тенденцію впровадження стандартів НАТО, у взаємодії з військовою елітою країн Заходу, а також її провідне місце у розвитку демократичної держави.

Аналіз феномена військової еліти з точки зору наукового знання зумовлений різними чинниками. Воєнно-політичні перевороти у країнах «третього світу» нерідко здійснюються представниками військової еліти, чи побоювання «цивільного» уряду розвинених країн стосовно узурпації їх влади, спрямовані на військову еліту, або ж остання претендує на помітне місце у структурі правлячого класу. Ця проблема може бути представлена в більш оптимістичному ключі, начебто у платонівському дусі – з верстви стражів-воїнів у грецького мислителя могли рекрутуватися найкращі представники у правлячу верству. Відмітимо, що з 44 президентів США 12 були генералами: Вашингтон, Джексон, Гаррісон, Тейлор, Пірс, Джонсон, Грант, Хейз, Гарфілд, Артур, Б. Гаррісон, Ейзенхауер¹.

Поступово формуються нові підходи до функцій військової еліти у країнах «політичного ризику». На неї покладаються нові завдання – у Іраку та Афганістані американські командири виконують функції мерів міст, координують економічний розвиток регіонів, відновлюють юридичну систему, беруть участь у підготовці поліцейських сил, навчання основам бізнесу місцевих підприємців, у тому числі в справі допомоги створити бізнес жінкам.

Еліта з'являється в результаті індивідуального чи групового рішення взяти відповідальність за смисл та перспективу розвитку деякої спільноти на себе. Той, хто прийняв таке рішення, стає правлячим класом – претендентом на еліту. Традиційно в теорії поняття правлячий клас та еліта не розрізняються. Але український досвід змушує їх розрізняти.

Ознака перша – благородство, тобто еліта має жити за принципами, а не за інтересами. Хто з представників еліти порушує прийняті принципи, має за це відповідати життям. Не страшно, якщо через переслідування власних принципів представник еліти змушений їхати в еміграцію, бо там він може продовжувати боротьбу і зрештою перемогти у перспективі.

Ознака друга – інтелектуалізм, публічна компетентність, стратегічність та рефлексивність. Тут у України дві біди. По-перше, фронтрна країна зрідка встигає накопити достатньо інтелектуалів-стратегів для цивілізаційної роботи. В Україні ж ні інтелектуалізму, ні стратегічним компетенціям, ні рефлексії ніде не вчать. Виникає проблема – інтелектуалам-стратегам можна вчитися лише на чужих зразках, але їх за це потім ненавидитимуть націоналісти, які просувають архаїчні та застарілі підходи всупереч інтелектуалізму, стратегуванню та рефлексивності.

Ознака третя – цивілізаційний рівень домагань. Щоб бути елітою, потрібно завжди мати граничний рівень домагань. Для еліти жодні виправдання тут не приймаються. Обмеженість ресурсів це не причина відмовлятися від такого рівня домагань. Тобто рівень домагань породжує ресурси, а не ресурси визначають рівень домагань. Замало перемогти всіх у внутрішній політиці – потрібно перемагати політиків міжнародного рівня.

Ознака четверта – тактична гнучкість, хитрість, вивертність, інноваційність, але не за рахунок втрати стратегії. Неінноваційність нинішнього правлячого класу, яка зумовила реформи за чужими зразками і відмову від власних творчих ініціатив, призвела до кривавих наслідків. Інноваційні самі

¹ Цюрупа, М.В. *Соціально-філософський аналіз місця військової еліти в структурі правлячого класу у контексті процесів державотворення*. <www.conference-ukraine.com.ua/data/uploads/articles/virtus3-curupa.pdf> (2019, червень, 10).

по собі Мінські домовленості зайшли в глухий кут саме тому, що тривалий час український правлячий клас взагалі відмовлявся від тактичної гнучкості та інновацій. І в цей час на фронті продовжували гинути люди, а напруження в суспільстві наростало.

Ознака п'ята – виробництво перспектив. Самі по собі перспективи для громади здаються правлячому класу чимось таким, що є бажаним, але його можна проігнорувати. Направду це не так. Перспективи – раціональні та емоційні – мають виробляти здебільшого філософи, літератори та митці. Вони потрібні для позитивного сприйняття життя, для довгострокового розвитку, для оптимізму, надії, прогнозів і т. д. Але в політичній площині вони найбільш значимі для позитивного демографічного зростання¹.

Ознака шоста – еліта – «це кішка, яка гуляє сама по собі». Будь-яка резервація є контролюваною ззовні. Еліта намагається розірвати кордони, вийти за межі – як у інтелектуальному плані, так і в організаційному. Справжня еліта має експансивно-інтелектуальне спрямування на індивідуальній основі. Залежність значної кількості нинішніх представників правлячого класу від здирників-олігархів та продажних політиків робить неможливим їх перетворення на еліту.

XX століття породило багато акцентуацій та викривлень уявлень про еліту – викривлення надбагатств (багатії – це еліта), викривлення спецслужб та військових (спецура та військові – це еліта), технократичне викривлення (технократи – це еліта), викривлення толерантності (меншини мають право на участь в еліті), викривлення через кіно, медіа та політтехнології (шоу-мени – це еліта).

Слід зробити засторогу щодо нейтральної позиції військової сили як такої: загалом схвалюється нейтральна позиція армії під орудою військової еліти. Зазвичай військову еліту тримають осторонь від розробки принципів засад внутрішньої політики. Однак, коли агресивний політичний курс вимагає від країни проведення збройних змагань, така держава «включає генералітет у процес прийняття політичних рішень» і милітаризується політична верхівка. У випадку взаємодії політичної еліти як визначальної та військової еліти в структурі правлячого класу Німеччини англійський вчений У. Ширер показав, що у цій вкрай милітаризованій державі військова еліта була «підкорена» фашистською верхівкою та фактично змиралася з цим станом.

Вищенаведені міркування віддзеркалюють динамічні реалії XX–XXI століть, коли політична та військова еліти намагаються знайти підтримку одна одної. Але в історії формування правлячого класу були періоди, як в епоху феодалізму у Японії, коли військова еліта (сегуни, клани даймьо) мала більшу вагу порівняно з цивільними урядами. Політичні наслідки такого співвідношення сил політичної та військової еліт давалися взнаки сотні років у Японії зв'язки між членами військової еліти склали мережу місцевих владних відносин, що конкурували з центральною владою (рінгі)².

У контексті заявленої теми важливо вказати, що політична діяльність військовослужбовців, вищий прошарок яких становить еліта, у переважній більшості армій світу обмежується участю у політичних виборах. Нерідко забороняється індивідуальний активізм (членство) в діяльності політичних партій, водночас можуть здійснюватися заходи, щоб не ізолювати їх від важливих політичних процесів, наприклад, у США більше 200 спеціально підготовлених офіцерів працювало в Іраку та Афганістані на вибори президента США 2000 р.

Важливим питанням є ідейно-політична позиція військових еліт нашого часу. Традиціоналізм у політичній позиції військової еліти парадоксальним чином може поєднуватися з революціонерністю. Якщо ліво-революційна позиція Уго Чавеса, колишнього військового командира, президента Венесуели, одного з творців проекту «Соціалізму XXI століття», може вважатися не показовою, то приклад молодих офіцерів Лівії на чолі з Муаммаром Каддафі вже можна вважати винятком. Виборовши владу, молоді революціонери з військової еліти за 40 років з часів «Великої джамахірійської революції» 1969 року докорінним чином перетворили суспільство³.

Переходячи до розкриття змісту поняття «військова еліта», потрібно зауважити, що в онтологічному, життєвому плані військова еліта зв'язана з особливим соціальним станом,

¹ Дацюк, С. (2017). *У пошуках еліти*. <<https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5a339b2a427a0/>> (2019, червень, 10).

² Афонін, Е.А., Ганжуров, Ю.С., Лісничий, В.В., Радченко, О.В. (2008). *Політичні партії як суб'єкт модернізації політико-управлінської мети в умовах політичної модернізації*. Київ. <www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe> (2019, червень, 10).

³ *Криза в Зімбабве* (2016). <www.argumentua.com> (2019, червень, 10).

позначеним поняттям «офіцер». Георг Гегель вказував, що під час війни цей особливий стан перетворюється у всезагальний.

Здебільшого під поняттям «військова еліта» часто розуміють верхівку офіцерського корпусу армії та сил флоту. В цій трактовці виходять з того, що, власне, офіцери є найбільш освіченою і професійно підготовленою частиною особового складу Збройних сил, вони виступають ядром, який стягує до себе інші ієрархічні рівні управління. Незважаючи на дещо іронічне ставлення до інтелектуального рівня вищих військових, зазвичай в українському соціумі другої половини ХХ століття, ми вважаємо за необхідне нагадати думки протилежного спрямування К. Клаузевіца, Наполеона Бонапарта, видатного психолога Б. Теплова. Останній писав у роботі «Розум полководця», що розумова діяльність полководця належать до однієї з найскладніших в інтелектуальному відношенні¹.

Поширеним розумінням військової еліти є визначення її як добірної групи старших офіцерів, генералів, адміралів, що знаходяться на вищих посадах військового керівництва, здійснюють найважливіші управлінські функції у системі збройного захисту держави. У такому разі військовою елітою можна вважати групу найкращих фахівців у кожній з галузей системи військового управління. Ми маємо підстави віднести до військової еліти найкращих фахівців у галузі воєнної науки, військової освіти, системи управління, включно з цивільними спеціалістами або офіцерами запасу, у відставці тощо.

Постановка проблеми стосовно «політичного обличчя» військової еліти так чи інакше потребує визнання справедливості перестороги щодо претензій військової еліти на політичне керівництво всією країною, на заміну собою усього правлячого класу. У надзвичайному випадку військова хунта перебирає насильницьким шляхом усі владні повноваження (Греція, Чилі), у поміркованому варіанті вищі військові встановлюють режим, який править за умов «надзвичайних обставин» (Пакистан до недавнього часу, Бірма) до слухної нагоди переходу до демократичного режиму. Здавна існують побоювання, що військові, які за Аристотелем становлять «душу держави», можуть стати на чолі всього суспільства, особливо у скрутні часи. Той зауважував: «Душею держави є військові та ті, кому належить чинити правосуддя, а крім того люди, які радяться про державні справи, у цьому і виявляється політична мудрість»².

Отже, на сучасному етапі розвитку Україна потребує могутньої військової еліти, котра наділена всіма якостями задля боротьби з агресією ворогів та вирішення альтернативних шляхів у вирішенні сучасних проблем та протистоянні їм.

Щодо історично-наукового аспекту функціонування військової еліти, то важливо простежити зв'язок військової еліти з економічними елітами, залишаючи осторонь поширену кваліфікацію їх як «клани» чи «сім'ї». На важливість цього зв'язку вперше звернули увагу в США, досліджуючи «зрошення» військової та економічної еліти є вимоги безпеки та закритості оборонно-промислового комплексу, необхідності забезпечувати поповнення бюджету держави.

Водночас військова еліта залишається закритою, вона зберігає елементи кастовості, тримається осторонь серед інших еліт, що входять до структури правлячого класу. Ми погоджуємося з думкою, що до складу правлячого класу входять активні, потужні еліти з владними інтенціями, серед яких і вирізняється військова еліта.

Таким чином, на фактичному та історичному матеріалі доведена плідність положень провідних українських вчених, що правлячий клас – це «депутатський корпус парламенту, адміністративно-управлінська еліта, еліта

судової влади, дипломатична і військова еліта, лідери політичних партій, громадських рухів, керівники впливових політологічних центрів, фондів, політичні технологи, політичні журналісти й коментатори»³.

Отже, проаналізувавши історичні події, можна дійти певних висновків.

По-перше, історія начебто вимагає існування в теренах правлячого класу військової еліти. Як показують історичні приклади, військова еліта є вирішальною у формуванні нації як окремої гілки

¹ Цит. за: Цюрупа, М.В. (2013). *Військова еліта України: її місце і роль у структурі правлячого класу*. <www.nudu.io.ua/s480537/> (2019, червень, 10).

² Беглиця, В.П., Ярошенко, В.М. (2015). *Політична еліта*. Миколаїв, 28.

³ Рудич, Ф.М. *Політичний клас в сучасній Україні: методологічний аспект визначення характеристик*. <www.dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26611/16-Rudych.pdf> (2019, червень, 10).

в історії існування людства. Представники еліти, військовослужбовці, офіцери та політики завжди відігравали вирішальну роль у життєдіяльності держав.

По-друге, багато історичних битв вирішувались завдяки прогресу, котрі створювала військова еліта. Вікові традиції, витримка, хоробрість та світлий розум – все це стало вирішальними складовими у процесі державотворення. Таким чином можна сказати, що основу міцності функціонування держави становить військовий елітарний клас.

По-третє, військові братства мали на меті розвиватись та рухатись вгору, збагачуючи віковічні традиції новими могутніми принципами, котрі поклали основу у традиційних та нетрадиційних методах боротьби.

У даному контексті доцільно розглянути і появу військової еліти України, яка тісно пов'язана з етапами вітчизняного державотворення і відрізняється від процесу інституювання офіцерського корпусу в Європі, який становить кістяк сучасної еліти на Заході.

Якщо прибічники функціонального підходу до еліт вважають головною ознакою її причетність до владних і управлінських структур, а прихильники ціннісного підходу визначальною ознакою еліти вважають перевагу в культурі, освіті, моралі, у «духовному аристократизмі», то у демократичній теорії еліта розглядається такою управлінською групою, що придатна до управління і водночас бути силою, покликаною оберігати суспільство від неконтрольованого тиску й невірноваженості демократичних процесів.

Відтак, військова еліта України представляє той прошарок збройної організації, яка є демократичним силовим інститутом, складовою суспільства, підконтрольною і керованою вищою владною структурою.

Призначення на посади, присвоєння вищих військових звань відбувається виключно через рішення вищого політичного керівництва України.

Якщо відійти від вузького підходу до визначення еліти як верстви добірних, професійно підготовлених до політико-управлінської діяльності людей, то військовою елітою України слід вважати підсистему людей і добірних управлінських структур, військові частини і з'єднання. У підсистемі військової еліти тоді можна виділити такі елітні елементи:

- добірну верству представників воєнно-політичного управління і військово-соціального управління стратегічного рівня;
- професійну верству найкращих спеціалістів бойового, інженерного, матеріального технічного забезпечення;
- науково-інтелектуальну еліту з вибраних представників військової науки та військово-промислового комплексу;
- військово-педагогічну еліту з високоосвічених військових педагогів та інших представників системи військової освіти;
- елітні частини, що вирізняються від інших найвищим військовим вишколом та здатністю виконувати особливо відповідальні завдання воєнно-політичного штабу.

Майже за 30 років незалежності України та існування національного війська не набуло поширення практика дієвої участі колишніх представників військової верхівки у владно-політичному і управлінському процесі високого рівня на відміну від США, у яких Чейні, Пауелл, Рамсфелд, сотні колишніх військових адміністраторів знаходяться на вершинах влади або входять до складу Рад директорів транснаціональних компаній¹.

Українські офіцери мають низьку соціально-політичну активність, не мріють про високі владні верхів'я. При тому, що управлінська діяльність військових керівників, за визнанням найкращих авторитетів у галузі управління – Емерсона, Тейлора, Теплова – належить до найбільш складних, напружених у розумовому і вольовому відношенні, доступних небагатьом управлінням у смислі ефективності, а військові керівники мають досвід управління сотнями та тисячами підлеглих.

Слід зважати на відсутність механізму формування політичних лідерів і реалізації «людського капіталу» армії, бо авторитарний стиль керівництва, недостатній простір для ініціативи в службовій діяльності, штучне відокремлення верхівки Збройних сил України від

¹ Вовканич, С. (2014). *Українська національна ідея та еліта в духовно інтелектуальному забезпеченні державотворення*. Львів: ІРД НАН України. <<http://ird.gov.ua/irdp/p20140102.pdf>> (2019, червень, 10).

управління державою фактично унеможливають рекрутування вищого командного складу у структури правлячого класу. США на прикладі успішної діяльності генерала К. Пауелла – «героя» війни в Іраку 1991 року, у подальшому держсекретаря, довели доцільність такої трансформації. Має рацію історик новітньої України Орест Субтельний, вказуючи, що «українській національній еліті не вистачає якості»¹.

References:

1. Afonin, E.A., Ganzhurov, Yu.S., Lisnichiy, V.V., Radchenko, O.V. (2008). *Politichni partii yak subiekt modernizacii politiko-upravlinskoj meti v umovah politichnoi modernizacii* [Political parties as a subject of modernization of political-administrative goal in the conditions of political modernization]. Kyiv. <www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe> (2019, June, 10). [in Ukrainian].
2. Beglicya, V.P., Yaroshenko, V.M. (2015). *Politichna elita* [Political elite]. Mykolaiv. [in Ukrainian].
3. Vovkanich, S. (2014). *Ukrainska nacionalna ideya ta elita v duhovno-intelektualnomu zabezpechenni derzhavotvorenniya* [Ukrainian national idea and elite in spiritual and intellectual support of state formation]. Lviv: IRD NAN Ukraini. <<http://ird.gov.ua/irdp/p20140102.pdf>> (2019, June, 10). [in Ukrainian].
4. Dacyuk, S. (2017). *U poshukah eliti* [In Search of the Elite]. <<https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5a339b2a427a0/>> (2019, June, 10). [in Ukrainian].
5. *Kriza v Zimbabve* (2016) [The crisis in Zimbabwe]. <<https://nv.ua/world/countries/kriza-u-zimbabve-kljuchovi-dijovi-osobi-i-fakti-2207919.html>> (2019, June, 10). [in Ukrainian].
6. Rudich, F.M. *Politichnij klas v suchasnyj Ukraïni: metodologichnij aspekt viznachennya harakteristik* [Political class in modern Ukraine: methodological aspect of characterization]. <www.dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26611/16-Rudych.pdf> (2019, June, 10). [in Ukrainian].
7. Cyurupa, M.V. *Viyskova elita ta pravlyachiy klas: merezhivo vidnosin stosovno vladi* [The military elite and the ruling class: the lace of power relations]. <www.ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/viewFile/273/258> (2019, June, 10). [in Ukrainian].

¹ Цит. за: Рудич, Ф.М. *Політичний клас в сучасній Україні: методологічний аспект визначення характеристик*. <www.dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26611/16-Rudych.pdf> (2019, червень, 10).